

*Polítiques sobre formació professional a Espanya, 1857-1936: legislació i pràctiques educatives**

per Celia Lozano López de Medrano

RESUM:

L'objecte d'aquest treball és analitzar les polítiques sobre formació professional de nivell elemental i mitjà a Espanya entre 1857 i 1836. Es tracta clarificar el marc políticoinstitucional de l'educació tècnica per als obrers i perits en un període en què aquest tipus d'ensenyament va començar a desenvolupar-se, paral·lelament al lent avenç de la industrialització a Espanya. Per això, en primer lloc, s'estudia la qüestió de la titularitat de les escoles de formació professional, amb l'objectiu de distingir quines van ser les competències de les diferents administracions públiques i del sector privat. En segon lloc, es considera l'oferta educativa de l'ensenyament professional des de l'angle normatiu per tal de veure si hi va haver un esforç d'adaptació a la demanda.

PARAULES CLAU:

Formació professional, marc politicoinstitucional, titularitat, sosteniment públic, sosteniment privat, oferta educativa, nivells acadèmics, especialització tecnicoindustrial, currículum teoricopràctic.

ABSTRACT

This study examines the various policies of vocational education at the elementary and intermediate levels in Spain between 1857 and 1936, a period in which this side of the educational system began to develop in tandem with the country's rather slow process of industrialisation. More specifically, it deals with two main issues: first, that of the ownership and financing of vocational training schools, in an attempt to ascertain the respective roles of the State, local government, and the private sector; and second, that of whether the initiatives, organization, and syllabuses of professional education were determined by an attempt to adapt supply to specific demand and, if so, to what extent.

KEY WORDS:

Vocational education, political and institutional framework, ownership, public support, private support, educational supply and demand, academic levels, technical and industrial specialisation, theoretical and practical syllabus.

Introducció

El desenvolupament de l'oferta educativa a Espanya al llarg d'aquest període va ser notòriament insuficient. Les causes principals rauen, en primer lloc, en la precarietat de la despesa pública, un problema que no va ser exclusiu de

* Agraïco especialment al professor Josep Maria Benaül Berenguer el seu suport i els seus consells en l'elaboració d'aquest treball.

l'educació i que també es detecta en la provisió d'altres serveis públics en el camp de les infraestructures. En segon lloc, l'oferta privada va ser escassa fins a les darreres dècades del segle XIX, quan determinats ordes religiosos van capturar bona part del sistema educatiu, especialment a l'ensenyament secundari. L'escassetat de l'oferta va ser especialment greu a l'ensenyament primari i això es va traduir en unes taxes d'escolarització i d'alfabetització considerablement baixes, fins i tot en el tram final del període estudiat. Així, el percentatge d'analfabetisme era del 75%, el 1860, del 56% el 1900 i del 32% el 1930.¹

El debat sobre els efectes d'aquesta insuficiència d'oferta en el creixement econòmic d'Espanya ha estat força viu en els darrers anys. Una de les qüestions sorgides del debat era la necessitat de considerar una oferta més específica i directament més estratègica en el creixement econòmic, com és la formació professional i tècnica. Aquest treball s'inscriu precisament dins d'un projecte d'investigació més ampli, centrat en l'educació tècnica de grau elemental i mitjà i en la seva repercussió en l'economia espanyola, que òbviament no es pot considerar al marge del marc general de tota l'oferta educativa ni del context internacional.² És important assenyalar que aquest estudi se centra en la formació professional orientada a la indústria. No tractem aquí ni l'ensenyament tècnic agrícola ni el comercial,³ perquè el que ens interessa en aquest estudi és la instrucció directament relacionada amb la indústria.

L'objectiu d'aquest treball és, però, més modest i específic. Es tracta d'analitzar les polítiques sobre instrucció tècnica elemental i mitjana a partir de l'estudi de la legislació, dels anuaris estadístics i de documentació de les institucions escolars (memòries, reglaments, etc.) i de les monografies específiques sobre

1. Les dades de 1860 són de l'*Anuario Estadístico de Instrucción Pública*, Madrid, 1900, 518. Per la resta (1900 i 1930) vegeu: J. SEAGE i P. DE BLAS, «La administración educativa en España», *Revista de Educación* 240, 1975, 99-114.

2. És necessari destacar que l'evolució del model espanyol d'educació tècnica va tenir algunes similituds amb altres països europeus com Itàlia i França. L'educació tècnica a França també estava organitzada en tres nivells i estava sota el control de l'administració central, especialment si es tractava de nivells superiors. Això no obstant, no fou fins al final del segle XIX quan l'Estat va assumir més participació amb relació a la regulació de les escoles d'arts i oficis. A Itàlia hi havia una estructura similar de l'educació tècnica en tres nivells. I també va haver-hi algunes semblances respecte al model espanyol d'educació tècnica, ja que la majoria de les escoles industrials italianes eren competència de les administracions locals. Això explica que els seus currículums s'adaptessin a les demandes locals. Es pot trobar una extensa bibliografia relacionada amb l'educació i la formació professional internacional. Alguns d'aquests estudis són: R. FOX i A. GUAGNINI, *Education, Technology and Industrial Performance in Europe, 1850-1939*, Cambridge, Cambridge UP, 1993; C. E. NÚÑEZ i G. TORTELLA (eds.), *La maldición divina: ignorancia y atraso económico en perspectiva histórica*, Madrid, Alianza editorial, 1993; P. SUMMERFIELD i E. J. EVANS (eds.), *Technical Education and State since 1850: Historical and Contemporary Perspectives*, Manchester, Manchester UP, 1990; C. R. DAY, *Education for the Industrial World. The Écoles d'Arts et Métiers and the Rise of French Industrial Engineering*, Cambridge, MIT Press, 1987; F. HAZON, *Storia della formazione tecnica e professionale in Italia*, Roma, Armando editore, 1991.

3. Encara que són ensenyaments tècnics, tenen una trajectòria diferent de l'educació tècnica industrial, sobretot en el cas de l'ensenyament agrícola. També és diferent la natura de la instrucció comercial, tot i que va estar vinculada amb la industrial en el segle XIX moltes vegades, ja que en els plans d'estudi d'algunes escoles industrials i de les d'arts i oficis es podien trobar assignatures de comptabilitat.

aquest tema. Per això mateix, no abordarem ni el procés de la presa de decisions, ni els interessos en conflicte, ni la inspiració ideològica de les polítiques aplicades. Es tracta només de clarificar el marc politicoinstitucional de l'educació tècnica de grau elemental i mitjà, com a pas previ per poder analitzar el desenvolupament de l'oferta de formació professional i la seva vinculació amb el procés d'industrialització a Espanya. El període estudiat cobreix gairebé un segle (1857-1936), en què aquest sector del sistema educatiu va començar a desenvolupar-se paral·lelament al lent avenç de la industrialització a Espanya.

El treball s'ha dividit en dos grans blocs. El primer se centra en la qüestió de la titularitat de les escoles de formació professional per a distingir quines van ser les competències de les diferents administracions públiques (Estat, ajuntaments i diputacions, principalment) i del sector privat. El segon analitza l'oferta educativa de l'ensenyament professional des de l'angle normatiu per tal de veure si hi va haver un esforç d'adaptació a la demanda. Per això estudiarem tres aspectes: els nivells acadèmics d'organització de la formació professional, el procés de separació dels estudis entre oficis artístics i tècnics i, finalment, l'elaboració d'un currículum teoricopràctic com el més adient per aquest tipus de formació.

La titularitat de les escoles

Una primera qüestió que s'ha d'analitzar és la titularitat de les escoles tècniques de nivell elemental i mitjà, perquè d'aquí es podrà saber qui prenia la iniciativa de la seva creació i, per tant, qui n'assumia el sosteniment. D'aquesta manera, podrem destriar amb més claredat el paper de l'Estat, de l'administració local i del sector privat.

LA TITULARITAT: LA CREACIÓ I EL FINANÇAMENT DE LES ESCOLES

Dins el panorama de la formació professional espanyola es pot establir una primera classificació entre centres de titularitat pública i centres de titularitat privada.

Els centres públics són els creats amb càrrec als pressupostos de l'Estat i de les administracions local i provincial. Això no exclou que poguessin comptar també amb recursos privats. La majoria d'aquests centres van rebre el suport més important dels ajuntaments i les diputacions provincials i de les institucions comunitàries locals de règim privat.⁴ Per contra, les subvencions del Govern

4. Això no implica que fossin entitats amb ànim de lucre. En molts casos es tractava de juntes o patronats amb una forta vocació comunitària.

solien ser esporàdiques i irregulars perquè la política predominant va ser la de concentrar la despesa estatal en educació tècnica en els nivells superiors, és a dir, en les escoles d'enginyers industrials. Els centres privats van ser creats i sostinguts exclusivament per iniciativa privada: ordes religiosos (principalment salesians i jesuïtes), associacions i sindicats obrers, o per societats científiques.

Un segon criteri de classificació d'aquests centres és la validesa i el reconeixement dels seus estudis i titulacions o certificats. Aquest aspecte explicita el grau de control de l'Estat sobre la validació dels estudis. La distinció es va establir entre escoles oficials i lliures o no oficials. Les primeres serien aquelles que tenien reconeguts legalment, i per tant amb validesa oficial, els seus plans d'estudi i titulacions, de manera que amb aquests es podia accedir a estudis superiors o a oposicions per a l'administració. Les lliures o no oficials són aquelles amb plans d'estudis i titulacions no reconeguts legalment per l'Estat i, per tant, sense validesa oficial. En general, amb aquest tipus de títols es podia entrar a treballar en el sector privat però no en l'administració.

Tanmateix, sovint la barrera entre les citades classificacions és difícil d'establir, perquè la documentació acostuma a ser poc clara en aquests temes.⁵ Les definicions i tipologies que es poden establir no són, d'altra banda, rígides perquè la realitat solia ser més complexa i variable.

LES ESCOLES PÚBLIQUES DE NIVELL ELEMENTAL I MITJÀ, COMPETÈNCIA DE LES ADMINISTRACIONS LOCAL I PROVINCIAL

El model de formació professional espanyol va culminar la seva definició durant la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930). Tant l'estatut de 1924 com el de 1928 defineixen la classificació d'escoles d'ensenyament industrial: les públiques, creades i sostingudes totalment o parcialment per l'administració pública, i els estudis de les quals tenien o no validesa oficial; i les privades, fundades i sostingudes per particulars que havien d'informar de la seva gestió a l'Estat. Però aquest model s'ha forjat, a vegades de manera contradictòria, al llarg d'un procés que cobreix quasi un segle, i que detallem a continuació.

De la revolució liberal a la Llei Moyano

Des d'un primer moment es reconeix tant l'existència d'ensenyaments públics com de privats i ambdós estaven regulats per la llei.⁶ Fins l'any 1857, l'oferta

5. En el cas de la frontera entre les escoles públiques i les privades, hi ha certs problemes en la definició d'aquelles sostingudes per l'administració local i per entitats particulars però sense reconeixement oficial, i amb títols que no eren validats. El paper de l'Estat en aquest sentit es limitaria a la funció inspectora. Aquesta categoria podria incloure's dins el grup de les escoles privades.

6. Plan general de instrucción pública de 1836 i 1845.

de formació professional l'havien assumit els centres privats fundats per les juntes de comerç, societats científiques, etc. L'Estat només havia creat el Reial Conservatori d'Arts de Madrid (1824),⁷ l'únic centre estatal d'instrucció obrera de l'època.

Tanmateix, amb la Llei Moyano (1857) s'estableix el model de finançament més perdurable. Aquesta norma marca clarament quines havien de ser les línies d'intervenció a cada nivell d'ensenyament i les responsabilitats de cadascuna de les institucions que se n'havien d'encarregar. L'obligació de sostenir la instrucció primària general requeia en els ajuntaments (obligats a crear una classe de dibuix lineal i d'ornament en els pobles de més de 10.000 habitants), la secundària (en la qual s'inclouien els estudis generals per al grau de batxiller i els estudis d'aplicació a l'Agricultura, Indústria i Comerç de nivell elemental) i les escoles normals (de magisteri) a les diputacions, mentre que l'Estat es reservava el finançament de les universitats i les escoles tècniques superiors.⁸

Des de llavors, la trajectòria dels ensenyaments industrials de grau mitjà i elemental quedarà inevitablement lligada a la de les corporacions locals (diputacions i ajuntaments), encara que també es crearan escoles oficials finançades exclusivament per l'Estat. L'abast d'aquestes mesures va ser parcial, sobretot per la forta dependència d'aquests ensenyaments de les administracions locals, molt mal dotades de recursos financers. Això va suposar que els instituts, d'altra banda escassos en nombre, no sempre oferissin els estudis d'aplicació.

De l'impuls del Sexenni Democràtic (1868-1874) al Reial Decret del 5 de novembre de 1886

Els primers intents per tal d'incentivar seriosament la formació professional obrera de grau elemental i mitjà es van fer durant el Sexenni Democràtic (1868-1874). La seva icona més important va ser la proclamació de la llibertat d'ensenyament l'any 1868, entesa com la llibertat de pensament davant del monopoli de l'educació (estatal i/o eclesial),⁹ que anava un pas endavant respecte a la Llei Moyano.

7. J. J. DIEZ BENITO, *Las escuelas estatales de Artes y Oficios y la Educación del Obrero en España (1871-1900)*, Madrid, 2002, 194-206.

8. Comprenien les escoles d'Enginyeria, d'Arquitectura, el Reial Institut Industrial de Madrid i les escoles industrials superiors de Barcelona, Gijón, Sevilla, València i Bergara, l'Escola de Diplomàtica, la de Notariat, la de Belles Arts de Madrid i el Conservatori de Música i Declamació. Tot i que per llei l'Estat havia de sostenir les esmentades escoles industrials de nivell superior, només ho va fer amb el Reial Institut Industrial de Madrid. Les de províncies van ser sostingudes a parts iguals amb fons estatals, provincials i municipals. Al llarg de la dècada de 1860, totes aquestes escoles industrials van desaparèixer, ho i exceptuant la de Barcelona, que fins l'any 1899 és l'única escola d'enginyers industrials del país. J. M. CANO PAVÓN, *Estado, enseñanza industrial y capital humano en la España isabelina (1833-1868). Esfuerzos y fracasos*, Málaga, Imprenta Montes S.L., 2001.

9. Reial Decret de 21 de octubre de 1868.

L'any 1868, el Govern va crear dins el Reial Conservatori d'Arts de Madrid quatre càtedres científiques (física aplicada a arts i oficis, química aplicada a les arts, mecànica aplicada a les màquines i economia popular) i, l'any 1871, va anar més enllà establint una escola d'arts i oficis dins del mateix conservatori. D'altra banda, l'any 1869 es va concedir a les diputacions provincials i als ajuntaments el dret de crear i mantenir lliurement tota mena d'escoles, que rebien la categoria de centres *lliures* provincials i municipals,¹⁰ però els seus títols només habilitaven per al «*ejercicio privado de las profesiones*», i no per a «*los empleos públicos y servicios oficiales*».¹¹

Així doncs, es va avançar en la definició dels ensenyaments industrials elementals que, pel que fa al sector públic, quedaven, sobretot, a les mans de les corporacions locals.¹² D'aquesta manera es va iniciar la separació de l'ensenyament tècnic dels instituts de batxillerat.

Per raó de les disposicions d'aquest període es van crear escoles municipals i provincials d'arts i oficis a diferents llocs de l'Estat.¹³ Amb la restauració borbònica de l'any 1875, no només es va mantenir la normativa anterior, sinó que, a més a més, l'Estat va començar a assumir el paper impulsor d'aquests ensenyaments. L'any 1886, l'administració central va independitzar l'Escola d'Arts i Oficis de Madrid del Conservatori d'Arts i va crear set escoles més de «districte» a Alcoi, Almeria, Béjar, Gijón, Logronyo, Santiago i Vilanova i la Geltrú. A més a més, s'establia que el Govern podria subvencionar, sempre que el pressupost ho permetés, les escoles d'arts i oficis establertes per les diputacions i ajuntaments que s'adaptessin al règim disposat per la nova normativa.¹⁴ Així ho van fer algunes administracions locals, tot i que les subvencions estatals mai van arribar a ser ni regulars ni generalitzades.

10. L'article 10 del Reial Decret de 15 de gener de 1869 estableix que: «Para que estos establecimientos puedan conferir grados académicos es preciso que la enseñanza que en ellos se dé abrace todas las asignaturas de la enseñanza oficial correspondientes a los grados que en ellos se confieran». Al seu torn l'article 11 estableix que: «En estos títulos se consignará la circunstancia de ser expedidos por un establecimiento de enseñanza libre». M. MARTÍNEZ ALCUBILLA, *Boletín jurídico-administrativo apéndice al Diccionario de la Administración española peninsular y ultramarina*, Madrid, 1869, 18.

11. Reial Decret de 28 de setembre de 1869, article 1r. MARTÍNEZ, *Boletín jurídico-administrativo...*, 1869, 348.

12. L'any 1870, el Reial Decret de 21 de setembre, concedia facilitats als pobles i províncies que volguessin establir escoles d'arts i oficis. A més a més, les províncies havien de sostenir les escoles de belles arts obligatòriament. Les escoles que no estiguessin incloses en aquest cas es considerarien establiments lliures i podrien expedir diplomes d'oficial i mestre de taller, contramestre de fàbrica, etc. L'any 1874, el Reial Decret de 29 de juliol, va reforçar aquest marc legal, ja que va establir que els ajuntaments i les diputacions podrien crear ensenyaments de belles arts, comerç, indústria i agricultura, incloent al seu pressupost partides específiques amb aquesta finalitat.

13. Com ara les escoles d'Arts i Oficis de Salamanca, Àvila, Ferrol, Vigo, Pontevedra, Lugo, Orense i Corunya, Bilbao, Sant Sebastià, Pamplona, Huelva, València, Barcelona, Terrassa, Mataró, i les escoles municipals d'Arts i Oficis de la ciutat de Barcelona, entre altres.

14. Article 25 del *Real decreto y Reglamento de las Escuelas de Artes y Oficios aprobado por S.M. en 5 de Noviembre de 1886*, Madrid, Colegio de Sordomudos, 1887, 13.

La consolidació del model durant el primer terç del segle xx

Les noves normes legals dels anys 1900 i 1901 van canviar el panorama dels estudis professionals de nivell elemental i mitjà. D'una banda, es van fusionar les escoles d'Arts i Oficis amb les de Belles Arts¹⁵ en les anomenades d'Artes e Industrias. Totes s'havien de regir pel mateix reglament, que de-terminava el pla d'estudis i el règim intern de les escoles. D'altra banda, també es va disposar que en les províncies sense escoles d'Arts i Indústries, les corporacions locals poguessin establir-ne; abans, però, havien d'enviar la proposta al Ministeri de Foment. A més a més, s'establí que en el cas que hi haguessin, en un mateix lloc, escoles professionals lliures i escoles oficials d'Arts i Indústries s'haurien de fusionar.¹⁶

Malgrat que moltes de les iniciatives legislatives promovien la creació d'escoles professionals, s'ha de tenir en compte que això no sempre es traduïa en fets perquè els ens locals no disposaven de prou recursos econòmics i perquè l'Estat no complia adequadament amb el compromís de sosteniment.

Durant els anys següents i fins als primers anys vint, el Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts va dictar algunes disposicions relatives al reconeixement oficial dels títols i dels estudis realitzats en algunes de les escoles d'Arts i Indústries públiques creades fins aleshores.¹⁷

Aquest model d'intervenció en la formació professional de grau elemental i mitjà (escoles de Treball) es va consolidar durant els anys de la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930). Les normes de 1924 i 1926¹⁸ classificaven els ensenyaments industrials en tres nivells i, a més a més, disposaven que aquests

15. El Reial Decret de 31 d'octubre de 1849 creava les acadèmies de Belles Arts amb el dibuix d'ornament i d'aplicació a les arts industrials com a matèries centrals d'aquesta formació. Es creaven tretze acadèmies provincials de Belles Arts a Barcelona, Bilbao, Cadis, Corunya, Granada, Màlaga, Oviedo, Palma de Mallorca, Santa Cruz de Tenerife, Sevilla, València, Valladolid i Saragossa. A la resta de poblacions on hi havia classes de dibuix, aquestes s'impartien a les anomenades escoles de Dibuix. El sosteniment d'aquestes escoles elementals de Belles Arts era obligatori per a les províncies, qüestió que es ratifica a l'article 137 de la Llei Moyano de 1857. Díez, *Las escuelas estatales...*, 206-207.

16. A la regla 8a de la Reial Ordre de 17 de juliol de 1900, s'hi estableix que: «Respetando la libertad que dentro de la ley tienen las Diputaciones provinciales y los Ayuntamientos para fundar y costear instituciones de enseñanza, el Gobierno confía en que, por su propio interés y el de sus administrados, procurarán evitar la coexistencia de Escuelas análogas; y allí donde no pueda sostenerse con vida próspera [...], además de la elemental y oficial de Artes e Industrias alguna otra Escuela libre, prepararán la fusión de ésta en aquella, con lo que se conseguirán economizar gastos al contribuyente, ensanchar la esfera de acción y los beneficios de la enseñanza oficial, y además garantizar a la mejor parte del personal docente de las escuelas libres, aunque no ingrese en el profesorado numerario». MARTÍNEZ, *Boletín jurídico-administrativo...*, 1900, 430.

17. L'any 1902 (Reial Ordre de 27 de setembre) es concedia la validesa acadèmica als estudis realitzats a l'Escola Elemental d'Indústries de Cartagena, l'any 1903 (Reial Ordre de 22 d'octubre) a l'Escola Elemental d'Indústries de Santander, el 1908 (Reial Ordre de 13 de maig) passava el mateix amb els estudis elementals de l'Escola d'Arts Industrials d'Albacete, i el 1910 (Reial Ordre de 6 de febrer) amb els estudis de l'Escola d'Arts i Oficis de Bilbao.

18. Reial Decret-Llei de 21 d'octubre de 1924 i el Reial Decret-Llei de 18 juny de 1926.

es podrien cursar en diferents tipus d'escoles: oficials (sostingudes pels organismes de l'Administració pública), privades inspeccionades (sostingudes per particulars però sotmeses a la inspecció i a les normes estatals i que, per tant, podrien ser subvencionades per l'Estat) i privades lliures (no sotmeses ni a inspecció ni a cap mena d'intervenció de l'Estat).

La distribució de competències seria la següent: els municipis de més de 20.000 habitants estaven obligats a tenir escoles elementals municipals o a subvencionar escoles privades inspeccionades, mentre que les diputacions provincials havien de contribuir al seu sosteniment amb una aportació proporcional corresponent a un alumne per cada 1.000 habitants en els municipis de menys de 20.000.¹⁹ Amb tot, l'Estat *podrà contribuir al sostenimiento de las Escuelas Elementales del Trabajo y de las profesionales, en los casos en que así lo acuerde el Ministerio*. D'altra banda, tots els organismes de l'Administració pública havien de sostenir, conjuntament o aïllada, les escoles d'enginyers i les de perits. L'estatut de 1928, al seu torn, definia de nou, d'acord amb l'anterior, els estudis de formació professional que podien ser públics o privats, tot i que aquests darrers no s'inspeccionarien.²⁰

El mapa de l'ensenyament professional a Espanya corresponent a les escoles elementals del Treball i a les escoles industrials, tal com l'establí l'estatut de l'any 1928 ja s'havia configurat abans de l'arribada de la Segona República (1931-1936). De fet, les disposicions establertes en la dècada dels anys vint van ser les que van regir l'ensenyament professional en aquest darrer període.

Als quadres 1, 2, 3 i 4 de l'annex 1 es mostren els exemples del model de finançament de la formació professional establert els anys 1924-1928. Són els casos de Gijón, Sant Sebastià, La Felguera i Sabadell. La tria d'aquests centres respon al pes industrial que cadascuna de les localitats tenia dins el conjunt espanyol de l'època i, a més a més, al fet que representaven diferents sistemes de sosteniment de les escoles de formació professional de manera molt clara. Finalment, tots eren centres d'ensenyament tècnic de nivell elemental i mitjà de llarga trajectòria, excepte La Felguera, de creació més recent.

Gijón (quadre 1) representa clarament les escoles fortament subvencionades per l'Estat, l'aportació del qual era del 53%, seguida de les administracions locals amb el 41%; per contra, les ajudes del sector privat eren nul·les. En els casos de Sant Sebastià i La Felguera (quadres 2 i 3), el sosteniment anava a càrrec de les administracions locals (81% en el centre basc i 54% en el cas asturià), les ajudes de l'Estat, per contra, eren molt menors (15,7% en ambdós casos). A La Felguera era molt notable el pes de l'ajuda privada, a càrrec d'empreses de la zona, que arribava al 30%. Finalment, convé notar l'absència a Sabadell d'ajudes estatals, la rellevància de les aportacions directes dels ens locals (92%),

19. Així doncs, les aportacions quedaven distribuïdes de la següent manera: les diputacions i els ajuntaments havien de contribuir amb 0,20 ptes. per cada habitant, mentre que l'Estat aportaria un percentatge sempre inferior a la meitat total dels ingressos.

20. Estatut de Formació Professional (Reial Decret-Llei de 21 de desembre de 1928).

i la debilitat de la contribució del sector privat (5,6%). La característica més destacada era un sistema de finançament pactat amb els industrials i propietaris de la ciutat sobre la base del pagament de determinats arbitris locals (74%), que en uns casos eren consensuats entre els industrials i l'Ajuntament (Inspecció Industrial) i en altres eren impostos generals pagats per tots (Canalones y Desagües). Per aquesta raó es podien considerar com a contribució de l'Administració local. Les aportacions de l'Estat en el cas de Sabadell eren esporàdiques.²¹ El finançament basat gairebé exclusivament en els recursos locals, amb les variants que mostren els tres exemples de Sant Sebastià, La Felguera i Sabadell, constituïa el model predominant.

LES ESCOLES PRIVADES

La iniciativa privada (de caràcter empresarial, religiós i sindical) també s'ha de tenir en compte en l'estudi de la instrucció tècnica d'obrers a Espanya. El protagonisme del sector empresarial va ser escàs, a causa del predomini de les indústries de la primera Revolució Industrial, en què prevalia l'aprenentatge en el lloc de treball, l'escassetat de grans empreses i el desinterès o incapacitat de la classe empresarial per a prendre iniciatives en aquest camp. Al seu torn, els sindicats i les associacions obreres tenien una capacitat molt reduïda per tal de finançar aquesta mena d'ensenyaments, tot i que se'n van fer alguns intents (ateneus obrers de finals del segle XIX, escoles obreres de la Segona República). Tot això va provocar que l'Església, i malgrat que la seva actuació va arrencar en les últimes dècades del segle XIX, fos la institució privada amb més activitat en l'ensenyament obrer.²²

Des de les primeres dècades del segle XIX es va regular l'existència de centres privats dedicats a la docència. A la primera meitat del segle XIX, bo i exceptuant el Reial Conservatori d'Arts de Madrid, els estudis tècnics van ser sostinguts i impulsats per la iniciativa privada, principalment consolats, juntes de comerç i societats científiques. El cas més representatiu el trobem a Barcelona, on la Junta de Comerç va crear, entre 1769 i 1845, vint catedres científiques.²³

Quan es considera el protagonisme ja assenyalat de l'Església, no es pot oblidar la seva situació privilegiada a Espanya, consolidada amb el Concordat

21. Si analitzem els comptes d'ingressos d'altres anys, s'observa que l'Estat feia aportacions esporàdiques que mai no suposaven un percentatge elevat respecte al total d'ingressos. Així doncs, tant els anys 1902-1903 com 1910-1911, l'Administració central va donar una subvenció que no va arribar al 10%. Càlculs a partir de les xifres de F. POMÉS I MARTORELL, *Cent anys d'Escola. Escola Industrial i d'Arts i Oficis de Sabadell, 1902-2002*, Sabadell, Escola Industrial i d'Arts i Oficis, 2003, 24 i 45.

22. Per a un estudi més detallat dels centres privats de formació professional vegeu: R. ALBERDI, *La formación profesional obrera en Barcelona*, Barcelona, Ed. Don Bosco, 1980; DIEZ, *Las escuelas estatales...*; P. DÁVILA BALSERA, *Las escuelas de artes y oficios y el proceso de modernización en el País Vasco, 1879-1929*, Bilbao, Universidad del País Vasco-Servicio editorial, 1997, entre altres.

23. J. MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç (1769-1851)*, Barcelona, Cambra Oficial de Comerç, 1987.

de 1851. Des de la Restauració borbònica de 1875, els ordes religiosos van acabar controlant l'ensenyament secundari,²⁴ i és en aquest context on s'ha d'inserir la seva intervenció en l'ensenyament professional.

El paper de l'Administració central sobre aquestes escoles va ser escàs limitant-se a la inspecció²⁵ i, en determinades ocasions, a l'habilitació oficial dels títols. D'altra banda, la legislació permetia que l'Administració pública, principalment els ens locals, pogués subvencionar les escoles privades.²⁶ Finalment, s'ha de tenir en compte que la valoració quantitativa i qualitativa de l'oferta de la formació professional privada a Espanya encara és una feina pendent.

ELS CENTRES PÚBLICS DE FORMACIÓ PROFESSIONAL 1885-1933: UNA NOTA QUANTITATIVA²⁷

Una vegada vistes les iniciatives legislatives referents a la formació professional, sembla pertinent fer un primer balanç quantitatiu sobre els centres públics creats durant el període estudiat. Es tracta de veure, encara que només sigui amb un apunt breu i provisional, la repercussió de l'obra normativa en quatre dates: 1886, 1900, 1920 i 1933.²⁸ Les dates s'han escollit per la disponibilitat de bones fonts oficials i també perquè són rellevants des del punt de vista dels canvis legislatius que acompanyen la consolidació de la formació professional en aquest període.

Abans del decret de l'any 1886,²⁹ a Espanya només hi havia un centre estatal dedicat a la formació de l'obrer, l'Escola Central d'Arts i Oficis de Madrid (1871-1886), encara que hi havia instituts provincials i locals que donaven ensenyaments d'aplicació al comerç, la indústria, l'agricultura i les belles arts i també algunes escoles lliures d'Arts i Oficis de caràcter provincial i/o local.³⁰ L'any 1886 es creen per reial decret (5 de novembre), a més de la central de Madrid, set

24. A finals del segle XIX, s'estén per Espanya l'anomenat «catolicisme social». Aquest moviment tenia un tarannà benèfic impregnat de paternalisme i pretenia, sobretot, catequitzar l'obrer i donar solucions de tipus caritatiu a qüestions socials. En el darrer quart de segle arriben a Espanya diversos ordes religiosos com els salesians, maristes, els germans de les escoles cristianes, etc. que assumeixen una important tasca educativa orientada, sobretot, a la formació obrera (escoles d'adults, dominicals, etc.). La finalitat de la majoria d'aquests centres de formació professional era la de preparar obrers hàbils i, sobretot, ciutadans cristians i catòlics. Vegeu ALBERDI, *La formación profesional obrera...*; i DIEZ, *Las escuelas estatales...*

25. Llei de 29 de desembre de 1876, Reial Decret d'1 de juliol de 1902 i estatut de 1924.

26. Reial Decret de l'1 de juliol de 1902 i Reial Ordre de 28 de setembre de 1910.

27. No he incorporat els centres no oficials ni privats perquè exigeix una recollida i una contrastació de dades molt complexa, que constitueix una tasca encara en curs. Es tracta d'un recompte aproximatiu i provisional.

28. En tot aquest panorama hi falten, no cal dir-ho, aquells centres privats i municipals o provincials que no eren regits per la normativa decretada pel Ministeri i que esporàdicament rebien ajuda estatal (les escoles religioses, les sindicals, les d'empresa i les municipals o provincials). Només hi surten els centres públics oficials i estatals que apareixen al anuaris i fonts oficials.

29. *Anuario histórico estadístico administrativo de instrucción pública*, Madrid, 1874, 174-176.

30. Alguns dels exemples més característics són: l'Escola Lliure Provincial d'Arts i Oficis de Barcelona (1873), la de Huelva (1870), la de Pamplona (1873), etc.

escoles d'Arts i Oficis de «districte».³¹ Des d'aleshores l'oferta de formació professional a Espanya va augmentar significativament. L'any 1900, segons les fonts oficials, hi havia vint-i-vuit escoles d'Arts i Indústries, incloses les elementals i les superiors;³² l'any 1920, trenta-nou escoles d'Arts i Oficis i Indústries públiques;³³ i l'any 1933, al final del període, es comptabilitzen vuitanta-quatre escoles elementals del treball i només vint escoles industrials públiques que oferien títols de peritatge.³⁴

Els salts quantitius més importants es van produir en els darrers quinze anys del segle xx i primera dècada del segle xx, i durant els anys de la Dictadura de Primo de Rivera. Molts d'aquests centres que apareixen a les fonts oficials són creacions *ex novo*, però d'altres eren escoles creades per corporacions locals i que en un moment determinat, aprofitant una nova disposició o regulació dels ensenyaments tècnics, es van convertir en oficials i es van adaptar a la normativa aleshores vigent.

El disseny curricular i l'estructura acadèmica de la formació professional

Aquest apartat vol realitzar una primera aproximació als aspectes normatius que configuren el desenvolupament qualitatiu (organització dels estudis i les seves característiques) de l'oferta de la formació professional a Espanya. Això és un pas previ i imprescindible per analitzar si l'oferta es va adequar, en major o menor mesura, a la demanda. Per això convé analitzar l'organització acadèmica de l'ensenyament industrial des de la perspectiva dels tres nivells en què es va estructurar, el procés de diferenciació entre els ensenyaments d'arts i oficis i els orientats a la indústria fabril, i el contingut de l'ensenyament pel que fa a la compaginació de matèries teòriques i pràctiques.

L'ESTRUCTURA EN NIVELLS DE LA INSTRUCCIÓ TÈCNICA

El model d'ensenyament tècnic, que es va consolidar entre les dècades de 1880 i de 1930, dividia la instrucció en tres nivells: elemental (per a la formació

31. Aquestes escoles eren: Alcoi, Almeria, Béjar, Gijón, Logronyo, Santiago i Vilanova i la Geltrú

32. *Anuario estadístico de Instrucción Pública, correspondiente al curso de 1900-1901, con avances de 1902 y 1903*, Madrid, Sección de Estadística del Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes, 1904, 38-42.

33. *Anuario de Enseñanza Elemental Técnica y Superior de 1920*, Madrid, Ed. Calpe, 1920. També es comptabilitzen sis escoles que són fora d'aquest règim públic i regulat pel Ministeri: les de Badajoz, Castelló, Mataró, Sabadell, San Sebastián de la Gomera i Zalla, aquesta associada a l'empresa «La Papelera Española».

34. L. Novo, *La enseñanza profesional obrera y técnico industrial en España*, Barcelona, Imp. Ortega, 1933, 35 i 43. La font que aporta aquestes xifres no és oficial, de manera que si la comparem amb l'*Anuario Estadístico de España, curso 1932-33*, [Madrid, Ministerio de Instrucción Pública, 1934], el nombre d'escoles elementals del Treball es redueix a cinquanta-sis, mentre que la quantitat d'escoles industrials és de vint, per tant coincideix amb les dades de la font no oficial.

d'obrers), mitjà (per a la formació de tècnics o perits), i superior (per a la formació d'enginyers). Analitzarem ara el procés legislatiu que va desenvolupar aquesta divisió i els principals problemes que va plantejar.

Aquesta divisió tripartida ja havia estat dissenyada, en part, a mitjan segle XIX. El nivell elemental de formació professional quedava circumscrit als instituts d'ensenyament mitjà, segons les disposicions de 1850, 1855 i 1857 (Llei Moyano). Amb les normes de 1850 i 1855³⁵ hom podia accedir, amb una edat de deu anys i havent cursat l'ensenyament primari, a tres anys d'estudis de nivell elemental, que permetien obtenir el «certificat d'aptitud per a les professions industrials». Amb un quart any d'estudis hom obtenia la titulació de «mestre en arts i oficis». El nivell mitjà s'impartia en centres específics (les escoles industrials de Barcelona, Sevilla, Vergara i Madrid) i durava tres anys, a la fi dels quals s'obtenia un títol de professor industrial. Amb un quart curs d'ampliació s'aconseguia el títol d'«enginyer de segona classe» (en diverses especialitats). L'edat mínima d'ingrés al nivell mitjà era de 14 anys. Finalment, el nivell superior només es podia impartir a Madrid, tot i que des de 1857 la resta d'escoles industrials en altres províncies van arribar a la categoria de superiors, de manera que van poder concedir titulacions d'enginyeria de primera classe.³⁶

La Llei Moyano de 1857 va denominar els estudis tècnics elementals impartits als instituts d'«aplicació a les arts industrials». Una vegada acabats s'obtenia el títol de «perit» en les diferents especialitats ofertes. Hem de suposar que constava de quatre cursos, com la «mestria» esmentada abans, ja que no hi ha cap nova especificació sobre aquesta matèria. Per accedir a aquests estudis era necessari tenir 10 anys i superar un examen general sobre les matèries de la primera ensenyança superior.³⁷ La mateixa llei establia l'obligatorietat d'impartir classes de dibuix lineal i d'ornamentació a les escoles primàries de poblacions de més de 10.000 habitants. Aquesta mesura era un remei poc eficaç davant la insuficient oferta en formació professional elemental, reduïda a un exigü nombre d'instituts.³⁸ D'altra banda, el grau mitjà i el superior es van refundre en el nivell superior, impartit a les escoles d'enginyers industrials.

Aquests estudis d'aplicació als instituts, la implantació i l'abast dels quals encara s'han de valorar, van desaparèixer cap a finals de segle, coincidint amb

35. Reial Decret de 4 de setembre de 1850, «Plan Seijas Lozano», i Reial Decret de 20 de maig de 1855, «Decreto Luxán».

36. Aquesta descripció de nivells, titulacions i edats es correspon amb la norma de 1850. El 1855 només va canviar la nomenclatura dels nivells i es va mantenir l'essència de l'anterior decret.

37. Reial Decret-Llei de 9 de setembre de 1857, títol I, article 4t. Les matèries impartides a l'ensenyament primari superior eren: principis de geometria, de dibuix lineal i d'agrimensura, rudiments d'història i geografia i nocions generals de física i història natural. *Historia de la educación en España*, vol. II, Madrid, MEC, 1985, 246.

38. Al curs de 1867-1868, l'*Anuario de la Instrucción Pública*, comptabilitzava un total de seixanta-quatre instituts de segona ensenyança dependents de la Direcció general d'Instrucció Pública, dels quals dos eren instituts provincials de primera categoria, setze eren provincials de segona categoria, trenta-dos de tercera i catorze eren instituts locals. Només els de primera i segona categoria donaven els ensenyaments d'aplicació a les arts industrials, i tot i així no sempre ni en tots s'impartien aquests estudis. *Anuario de la Instrucción Pública para el año académico de 1867 a 1868*, Madrid, Imprenta del Colegio de Sordo-Mudos y de Ciegos, 1868, 303-304.

la creació de les primeres escoles d'Arts i Oficis. El 1886³⁹ es van crear vuit escoles estatals d'Arts i Oficis, gratuïtes per als obrers, amb horari predominantment nocturn. Es deixava que cada escola determinés l'edat d'ingrés,⁴⁰ però s'exigia que els aspirants sabessin llegir i escriure. Finalitzats els estudis, la concessió de certificats acadèmics i diplomes més específics segons les matèries cursades també era gratuïta.

Entre 1894-1895⁴¹ es van modificar els plans d'estudi. En primer lloc, es va establir un curs preparatori, sense especificar l'edat d'entrada, encara que s'havia d'acreditar, mitjançant examen, saber llegir i escriure. En segon lloc, hi havia quatre anys d'estudis en dues seccions específiques: la tecnicoindustrial i l'artísticoindustrial. Una vegada finalitzades, s'aconseguia el diploma d'aptitud. Mitjançant revàlida, si s'havien cursat els estudis de la secció tecnicoindustrial, s'obtenia el títol de perit de les diferents especialitats (mecànic, electricista, químic, aparellador, etc.). Si, en canvi, s'havia cursat la secció artísticoindustrial s'atorgava el diploma de cultura artística. Tampoc no s'especificava l'edat d'ingrés en aquestes seccions professionals, però segurament se situava entre els 12-14 anys. També hi havia una secció artísticoindustrial per a la dona, amb continguts clarament esbiaixats des del punt de vista de gènere.

En la primera dècada del segle xx els nivells elemental i mitjà de la formació professional van quedar clarament definits al marge ja de les escoles superiors d'enginyers industrials. El 1900 es van crear les escoles d'Arts i Indústries,⁴² que agrupaven les d'Arts i Oficis i les antigues escoles provincials de Belles Arts.⁴³ Els ensenyaments es van organitzar en dues seccions, l'artística i la tècnica, i es van dividir en el nivell elemental, més general, i el mitjà —anomenat superior—, més específic. La matrícula continuava essent gratuïta als centres estatals i l'edat d'ingrés mínima era de 12 anys, sempre, però, amb l'exigència dels coneixements de lectura, escriptura i regles bàsiques de l'aritmètica, com ja ho havia disposat la reglamentació precedent. Els ensenyaments principals serien nocturns per tal de facilitar l'assistència als alumnes obrers. Per als alumnes que havien acabat els estudis però sense fer l'examen de revàlida, es podien expedir voluntàriament certificats amb les notes dels exàmens, però amb l'examen final s'expedien els títols de pràctic industrial per al nivell elemental i de perit per al mitjà.

Tot i que el 1901⁴⁴ es va legislar que els estudis elementals s'impartirien als instituts —el que significava el retorn a la vella tradició— i els superiors d'indústries a les escoles específiques, el 1903 es va restablir l'estructura descrita de 1900. En canvi, el pla d'estudis per a les escoles superiors d'Indústries de

39. Reial Decret de 5 de novembre de 1886.

40. A Almeria l'edat d'entrada era de catorze anys. AGA, lligall 6524, *Reglamento interior de la Escuela de Artes y oficios de Almería*, 1890, títol 8è, article 37.

41. Reial Decret de 13 de setembre de 1894; Reial Decret de 20 d'agost de 1895.

42. Reial Decret de 4 de gener de 1900.

43. Vegeu nota 16.

44. Reial Decret de 17 d'agost de 1901, ampliat amb el Reial Decret de 10 de gener de 1902.

1901 va perdurar. L'ingrés al nivell elemental era equivalent al del batxillerat general, ja que l'edat era també de 10 anys i calia efectuar una prova. Després de tres anys d'estudis s'aconseguia el títol de pràctic industrial, que habilitava per ingressar a les escoles superiors d'Indústries. S'hi podia ingressar amb el títol de pràctic o bé mitjançant un examen. Després de tres anys d'estudis s'obtenia el certificat de perit (mecànic, electricista, metal·lúrgic, químic o aparellador), que permetia l'accés a les escoles superiors d'enginyers industrials. De totes maneres, cada escola podia definir la manera d'adaptar-se a aquesta normativa en els reglaments interns.⁴⁵

El 1910⁴⁶ aquests dos nivells es concretaren en dos tipus de centres, les escoles d'Arts i Oficis i les Industrials (que corresponien a les superiors d'Indústries de 1901). Les primeres comportaven una formació tècnica elemental de l'obrer en les arts industrials en classes nocturnes pel currículum general i classes diürnes per matèries d'ampliació, mentre que les segones corresponien al nivell mitjà professional, orientat a la instrucció de perits. La inscripció a les escoles regulades d'Arts i Oficis i a les escoles Industrials era gratuïta si s'acreditava ser artesà o fill d'artesà. Els qui no ho eren havien de pagar els drets de matrícula segons s'estipulava per als instituts de segon ensenyament. Sí que s'havia de pagar, això no obstant, els drets de material de pràctiques i de titulació.⁴⁷

El 1924⁴⁸ es va consolidar aquesta organització en tres nivells de l'ensenyament industrial, tot i que es compliqués una mica més amb les disposicions de 1928.⁴⁹ A les escoles del Treball s'impartien els ensenyaments elementals professionals per a l'oficial, el mestre de taller i l'artesà, i els de nivell mitjà per a l'auxiliar i el tècnic industrial. També hi hauria estudis de perfeccionament professional dels treballadors. Finalment, l'orientació professional també era competència d'aquestes escoles.

Per ingressar a les escoles elementals s'havia d'acreditar la possessió d'uns coneixements preparatoris i tenir almenys 12 anys. Aquests coneixements bàsics es podien adquirir als cursos de preaprenentatge, concebuts com a cursos

45. A l'Escola Industrial de Terrassa, per exemple, s'inclouien quatre seccions: la superior per als enginyers d'indústries tèxtils, la de peritatge, l'elemental d'indústries, i una quarta d'arts i oficis amb caràcter nocturn i gratuït. En aquesta darrera s'impartien cursos nocturns per a obrers amb diferents especialitats (capatassos d'obres, mecànics, manufacturadors, i comerç). A la secció elemental es podia accedir a partir dels 10 anys, previ examen d'ingrés i abonament d'una quantitat determinada. Els estudis duraven tres cursos al cap dels quals es podia aconseguir el certificat de pràctic industrial que habilitava per exercir dita professió i per ingressar, sense examen previ, a la secció de peritatge. L'edat d'ingrés en aquesta darrera era de 14 anys. Cobria les especialitats de perit mecànic, electricista, químic i perit d'indústries tèxtils, totes amb una durada de tres anys. Un cop acabades i després de realitzar un examen de revàlida, s'aconseguia el certificat de l'especialitat corresponent, que habilitava per exercir la professió i/o per ingressar en les escoles d'enginyers industrials. *Guia pràctica de Tarrasa publicada per el Centro administrativo de Llofriu i Castarlenas*, Barcelona, 1907, 72-83.

46. Reial Decret de 16 de desembre de 1910.

47. Reial Decret de 16 de desembre de 1910, capítol XI, articles 42-43, 43-44.

48. Reial Decret-Llei de 21 d'octubre de 1924.

49. Reial Decret-Llei de 21 de desembre de 1928.

d'iniciació als oficis manuals i de preparatoris als estudis per a alumnes de 10 anys. Els estudis d'aprenentatge (els professionals de nivell elemental) es podien cursar de manera completa, és a dir, cursant tot el pla d'estudis regulat; de manera mixta regulada, que incloïa els alumnes aprenents de les fàbriques amb un contracte d'aprenentatge que els permetia assistir als cursos del centre (es fixaven unes hores al dia perquè l'aprenent pogués assistir a les classes; i, finalment, hi havia el sistema lliure, per als treballadors (obrers) que no podien assistir a les classes perquè tenien un contracte laboral i un horari laboral normal però que volien estudiar per arribar al grau de mestre.⁵⁰ En finalitzar els estudis (tres cursos) es concedia el certificat d'aptitud professional i, si s'havia treballat com a oficial en una fàbrica o taller durant un mínim de tres anys després d'haver rebut el títol d'oficial industrial corresponent, el de mestre de taller.

A les escoles industrials o superiors del treball només es podia ingressar a partir dels 14 anys, una vegada acabada la formació de mestre industrial o artesà, o els estudis de batxillerat elemental (en aquest cas l'alumne havia d'examinar-se d'algunes matèries tècniques).⁵¹ Després de dos anys d'estudis, es podia aconseguir el títol d'auxiliar industrial, amb el qual es podia ingressar a les escoles d'enginyeria o bé entrar en el mercat de treball amb aquella qualificació. Si es realitzaven uns cursos d'especialització, després de passar un examen de revàlida i d'haver acreditat un any de treball en una fàbrica de l'especialitat sota la inspecció de l'escola, s'assolia el títol de tècnic industrial.⁵²

En conclusió, s'ha de ressaltar que la formació professional de nivell elemental i mitjà no es va adequar a les demandes d'instrucció d'obrers i quadres tècnics de les indústries fins el 1900, quan es van dividir amb claredat en dos nivells. La Llei Moyano havia deixat en segon terme l'ensenyament obrer i de nivell mitjà, ja que ni els estudis d'aplicació dels instituts ni les classes de dibuix de primària podien cobrir ni la quantitat ni la qualitat de la formació requerida per incrementar significativament les qualificacions dels treballadors industrials. Només el Conservatori d'Arts de Madrid es podia considerar, a mitjan segle XIX, un autèntic centre de formació professional. Aquesta situació va canviar amb l'aparició de les escoles d'Arts i Oficis a l'últim terç del segle XIX, ja que des de llavors va començar a definir-se un currículum més general per als obrers, impartit tant als cursos nocturns com als diürns, i un altre més específic per a perits. A més a més, no solament es van definir els tres nivells sinó que també es va establir la vinculació entre les escoles oficials, ja que els certificats de les escoles elementals habilitaven per a ingressar a les escoles de perits, i els d'aquests a les d'enginyers.

50. Reial Decret-Llei de 21 de desembre de 1928, articles 7-10; MARTÍNEZ, *Boletín jurídico-administrativo...*, 1928, 804-805.

51. Reial Decret-Llei de 21 de desembre de 1928, llibre V, article 7; MARTÍNEZ, *Boletín jurídico-administrativo...*, 1928, 807.

52. Reial Decret-Llei de 21 de desembre de 1928, articles 11-13; MARTÍNEZ, *Boletín jurídico-administrativo...*, 1928, 808.

LA DIFERENCIACIÓ ENTRE L'ENSENYAMENT D'ARTS I OFICIS I L'INDUSTRIAL

La tardana diferenciació, fins a la fi del segle XIX, entre oficis tècnics i artístics, aquests darrers més vinculats a les belles arts, i la notable importància atorgada als oficis manuals dintre dels primers, s'ha d'interpretar com un reflex del limitat abast de la industrialització i, per tant, del gran pes que encara tenien les indústries tradicionals. Tot i això, s'ha de considerar que moltes escoles de formació professional no depenien de la normativa estatal i que, conseqüentment, van poder desenvolupar dissenys curriculars que separaven clarament ambdós tipus de formació i que, fins i tot, emfasitzaven la formació tècnica moderna per damunt de l'artísticoartesanal. A continuació, analitzarem aquest procés de separació entre els oficis tècnics i els oficis artístics dins del sistema de l'ensenyament professional de nivell elemental i mitjà.

Fins a la dècada de 1890, la reglamentació sobre formació professional no establia una separació clara entre els ensenyaments d'oficis amb un fort component artístic i els més pròpiament industrials. Fins llavors, els instituts de segon ensenyament i les primeres escoles d'Arts i Oficis van donar una certa orientació tècnica als plans d'estudi, i també s'inclouïen matèries de caràcter artístic com el dibuix d'ornament, el modelatge i el buidat.⁵³

La legislació de 1894-1897⁵⁴ va establir, per primera vegada, una diferenciació clara entre una secció artísticointustrial i una altra tecnicoindustrial a les escoles d'Arts i Oficis, tot i que només es va aplicar a l'escola central de Madrid, en la qual també es van crear una secció preparatòria (primera formació en aritmètica i dibuix) i una altra d'ensenyament artísticointustrial per a la dona.⁵⁵ En conseqüència, les escoles de districte i de províncies havien d'impartir els cursos generals i preparatoris, amb l'aritmètica, la geometria, la física i la química, el dibuix industrial i el d'ornament, i el modelatge i buidat, com a matèries principals. A l'esmentada escola de Madrid, la secció tecnicoindustrial estava encaminada a la formació d'obrers de les indústries mecàniques, elèctriques, químiques o altres, i d'aquells treballadors que pretenien exercir funcions de contramestre o de cap de taller.⁵⁶ Un caràcter diferent tenien els estudis

53. El 1886 es barrejaven encara matèries pròpies d'oficis artístics amb altres més tecnico-industrials. Es pretenia una formació integral de l'obrer amb assignatures més científiques i tècniques com l'aritmètica, la geometria, la física, la química, la mecànica, alguns principis de la construcció i dels materials i el dibuix geométricoindustrial; i amb matèries més artístiques com el dibuix d'ornament i figura, les aplicacions del color a l'ornamentació, el modelat i buidat o el gravat en dolç amb aplicació a les arts industrials. Reial Decret de 5 de novembre de 1886, article 3r, 7-8.

54. Reial Decret de 13 de setembre de 1894; Reial Decret de 20 d'agost de 1895; Reial Decret de 15 de febrer de 1896; Reial Decret de 14 de maig de 1897.

55. Reial Decret de 20 d'agost de 1895.

56. Les principals assignatures orals eren les següents: aritmètica i àlgebra, geometria i estereotomia, física, química industrial, mecànica i estudi de motors de construcció de màquines, electrotècnica, economia i comptabilitat i francès. Les assignatures gràfiques: dibuix lineal, geomètric i perspectiva, i dibuix aplicat a la indústria i tractat de màquines. A més, es contemplava l'existència de diversos gabinets científics, un laboratori i diversos tallers (fusteria, construcció i reparació d'aparells elèctrics, metall, etc.). Reial Decret de 13 de setembre de 1894. MARTÍNEZ, *Boletín jurídico-administrativo...*, 1894, 509-510.

de la secció artísticointustrial, l'objectiu principal de la qual era: «*la formación de artifices expertos en las artes aplicadas a la industria...*»⁵⁷

La rellevància d'aquesta divisió va ser indiscutible, atès que per primera vegada marcava les distàncies entre els oficis industrials mecanitzats o manuals i els més artísticoartesanals. D'altra banda, la introducció d'assignatures i especialitats com l'electricitat, la química industrial, el maquinisme o la construcció de motors palesava els intents d'adaptació d'aquestes escoles a les noves necessitats de la indústria, procés que va continuar durant el primer terç del segle xx.

La reforma de 1900 que creava, com hem vist, les escoles d'Arts i Indústries, va mantenir la divisió de 1894 en les seccions artística i tècnica. Tot i que la separació era clara, ambdues seccions compartien determinades assignatures.⁵⁸ Si bé la normativa posterior va canviar la denominació de les seccions a les diferents escoles d'Arts i Indústries, la divisió es va perfilar amb més nitidesa en aquests anys. Finalment, el 1910, es van separar les escoles d'Arts i Oficis i les Industrials; les primeres s'ocupaven dels ensenyaments de caràcter artístic i manual i les segones dels industrials i tècnics.⁵⁹

Durant la dècada de 1920 l'esmentada separació es va traduir en l'àmbit de les competències ministerials. Les escoles de caire industrial i tècnic (elementals del Treball i les superiors d'Indústries) van passar a dependre del Ministeri de Treball, mentre que les d'Arts i Oficis i Belles Arts van romandre dins del Ministeri d'Instrucció Pública.⁶⁰ Tanmateix, la República les va reintegrar totes en aquest darrer Ministeri. Les normes de 1924 i de 1928 van acabar de definir aquest model bipartit d'ensenyament. L'ensenyament industrial, orientat a formar els obrers i quadres tècnics de les indústries (mecàniques i manuals),

57. Les matèries que comprenien aquests estudis cobrien, per al primer període, matemàtiques, dibuix lineal, d'ornament i figures, dibuix de flors i plantes, d'animals, matèries sobre el color (la pintura a l'oli, l'aquarel·la, etc.), sobre el modelat (sòlids geomètrics, flors, detalls d'ornament, etc.) i sobre la composició decorativa. En el segon període, d'aplicació a les indústries artístiques, els estudis es realitzaven en tallers especials. Reial Decret de 13 de setembre de 1894, article 4t. MARTÍNEZ, *Boletín jurídico-administrativo...*, 1894, 510.

58. Aquest era el cas de les anomenades matèries extraordinàries, que incloïen matèries d'aplicació referides a indústries (tintoreria, estampació de teixits, fabricació de sucre, etc.) i també l'art decoratiu (forja artística i mosaics, entre altres).

59. A l'article 1r del *Reglamento orgánico para las Escuelas industriales y de Artes y oficios* de 1910 s'enumeren els ensenyaments principals impartits a cada centre. A les escoles d'Arts i Oficis es donaven les següents matèries: gramàtica i cal·ligrafia, aritmètica i geometria pràctiques i elements de construcció, elements de mecànica, física i química, dibuix lineal, dibuix artístic, modelatge i buidat i elements d'història de l'art. A les escoles industrials, les matèries generals eren les següents: aritmètica i geometria pràctiques, aritmètica, àlgebra, geometria, trigonometria, topografia, ampliació de matemàtiques, geometria descriptiva, nocions de ciències físiques, químiques i naturals, física general, termotècnia, magnetisme i electricitat, electrotècnia, mecànica general, mecànica aplicada, mecanisme i màquines eines, motors, química general, química industrial inorgànica i orgànica, metal·lúrgia, electroquímica, estereotomia i construcció, geografia industrial, economia i legislació industrial, idiomes i dibuix geomètric, industrial i arquitectònic. *Real decreto y Reglamento orgánico para las Escuelas Industriales y las de Artes y Oficios de 16 de Diciembre de 1910*, Madrid, Imprenta Antonio Álvarez, 1911, article 1r, 15-26.

60. En el decret corresponent no hi consta la pretensió d'arribar a cap objectiu d'indole pedagogicoformatiu o de millor adaptació al mercat de treball amb aquesta separació. Reial Decret de 9 de juny de 1924; MARTÍNEZ, *Boletín jurídico-administrativo...*, 1924, 689.

d'una banda, i el d'arts i oficis, inclòs dins dels ensenyaments artístics juntament amb els estudis de belles arts, de l'altra. La consolidació d'aquesta categorització es va mantenir fins i tot després de la guerra civil (1936-1939).

Dins d'aquesta divisió, s'ha d'assenyalar que les escoles no oficials d'ensenyament industrial i obrer podien donar una orientació tecnicoindustrial més adaptada a les necessitats locals. Atès el baix nivell cultural de molts alumnes obrers, aquestes escoles també es veien obligades a impartir cursos preparatoris per tal de proveir-los d'una instrucció general, que ampliés els limitats coneixements assolits a l'ensenyament primari.⁶¹

En resum, la separació entre els oficis tècnics i els artístics no es va plantejar realment fins els anys 1894-1895, quan els ensenyaments d'arts i oficis es van dividir en dues seccions (artísticoindustrial i tecnicoindustrial). Aquesta diferenciació es va consolidar durant el primer terç del segle xx, en organitzar-se aquestes dues especialitats en dos centres diferenciats, les escoles d'Arts i Oficis i les escoles Industrials.

ENSENYAMENT TEÒRIC VERSUS ENSENYAMENT PRÀCTIC

En aquest apartat definirem els trets i el desenvolupament del model pedagògicoformentiu de les escoles de formació professional entre finals del segle xix i el primer terç del xx. Això ens permetrà aprofundir les característiques del sistema d'ensenyament tècnic elemental i mitjà des d'aquesta perspectiva.

El debat sobre si la formació professional i tècnica s'ha de sostenir en un currículum amb moltes matèries teòriques i científiques o si s'ha de basar en una formació pràctica i amb matèries de contingut tècnic i aplicat és antic. Així, la discussió internacional sobre la conveniència d'un model teòric o pràctic en la formació dels enginyers industrials també va arribar a Espanya a finals del segle xix. Als nivells elemental i mitjà es va desenvolupar, des d'un principi, un sistema teoricopràctic, basat en la combinació d'una formació pràctica en tallers o fàbriques locals i una instrucció de caire teoricopràctic basada en matèries científiques i aplicades, que moltes vegades reflectien una certa especialització segons les indústries locals.

Des de mitjan segle xix,⁶² els plans d'estudi de l'ensenyament industrial incloïen classes teòriques, exercicis de delineació i modelatge, i treballs als tallers

61. Aquest és el cas, per exemple de l'Escola d'Aprenents Metal·lúrgics de Madrid, creada el 1925-1926 pel Sindicat Metal·lúrgic de Madrid «El Baluarte», que comptava amb un curs preparatori elemental, on s'impartien escriptura, lectura i operacions elementals d'aritmètica, i amb un curs específic que consistia en classes de càlculs matemàtics, tecnologia industrial i de taller, croquitxació, dibuix industrial i nomenclatura francesa. F. DE LUIS MARTÍN, «Dos experiencias socialistas de formación profesional en el primer tercio del siglo xx: Las escuelas de Aprendices Tipógrafos y de Aprendices Metalúrgicos», *Historia de la educación, Revista Interuniversitaria*. Salamanca, Ediciones de la Universidad, 1990, 233-253.

62. El Reial Decret de 4 de setembre de 1850 establia a Espanya l'ensenyament industrial dividit en tres nivells i creava el Reial Institut Industrial de Madrid i altres escoles industrials a Barcelona, Sevilla i Vergara.

i laboratoris de les escoles, així com les pràctiques a fàbriques o tallers particulars. En tots aquests centres, el dibuix va esdevenir, des d'un primer moment, l'assignatura pràctica per excel·lència de la instrucció tècnica fins al primer terç del segle xx. A les escoles d'Arts i Oficis, creades a la dècada de 1870, el sistema d'ensenyament també tenia matèries científiques i d'aplicació, i incloïa les pràctiques als tallers i als laboratoris de les escoles o a les fàbriques locals.⁶³ Tanmateix, és dubtós que aquests centres disposessin de les instal·lacions i dels ensenyants adequats, tant en nombre com en qualitat, en aquests vessants pràctics.

El 1886⁶⁴ aquest model va quedar clarament definit en dividir les classes en orals, gràfiques, plàstiques i pràctiques. Les primeres eren les classes teòriques d'aritmètica i geometria, elements de física, química i mecànica aplicades a les arts i oficis, construcció, idiomes, etc. Les gràfiques es corresponien amb el dibuix (geomètric industrial, d'ornament i figura) i amb les aplicacions del color a l'ornamentació. Les matèries plàstiques es referien al modelatge, buidat i gravat. Finalment, les pràctiques consistien en exercicis en tallers, museus, gabinets i laboratoris que totes les escoles havien de realitzar. De totes maneres, cada escola havia d'establir en el reglament intern l'organització dels ensenyaments, els horaris i els tallers de pràctiques.⁶⁵ Finalment, s'ha de remarcar que algunes d'aquestes primeres escoles d'Arts i Oficis van intentar adaptar els plans d'estudi a les necessitats de la indústria local. Encara que hi ha exemples que constaten aquesta orientació.⁶⁶ Establir-ne l'abast és una tasca encara pendent.

El 1894-1895, la divisió dels ensenyaments d'arts i oficis en dues seccions professionals (tecnicoindustrial i artísticindustrial) va emfatitzar l'aplicació del model teoricopràctic. A més a més, l'establiment d'un curs preparatori va permetre accentuar una formació més especialitzada, aplicada i pràctica als cursos

63. L'Escola d'Arts i Oficis de Madrid (1871), per exemple, impartia com a ensenyaments teòrics principals l'aritmètica, l'àlgebra, la geometria, la física, la química, la història natural i la mecànica; mentre que les matèries aplicades eren la geometria descriptiva i les seves aplicacions (ombres, tall de pedres, ferro i fustes), l'ús de màquines i eines de les arts i oficis, el dibuix geomètric, de figura i d'ornament, el modelatge i el buidat, entre altres. A més a més, s'establí que una part essencial de l'escola havien de ser els tallers de models i un laboratori per realitzar «ensayos referentes a las artes cerámicas, tintes y productos comunes a las artes industriales». Reial Decret de 5 de maig de 1871, articles 2n i 3r; MARTÍNEZ, *Boletín jurídico-administrativo...*, 1871, 250-251.

64. Reial Decret de 5 de novembre de 1886, article 3r, 7-8.

65. En aquest sentit, l'escola d'Alcoi, per exemple, establí que les classes orals fossin diàries. A més a més, s'estipulava que cada any la junta de professors determinaria els oficis que haurien de ser objecte de pràctiques a cada curs, per això es disposarien, anualment, d'unes partides específiques al pressupost de despeses de material. AGA, lligall 6524, *Reglamento interior de la Escuela de Artes y Oficios de Alcoi*, 1889.

66. Aquest és el cas de l'Escola Lliure Professional de Huelva (1874), el pla de la qual incloïa el 1873-1874, a més de les matèries teòriques i pràctiques més comunes, altres més especialitzades d'acord amb una economia local predominantment agrícola i vinícola (nocions d'agricultura, mineralogia, geologia, cultiu de vinyes i extracció de most i fabricació i anàlisi de vins). Això no obstant, a la mateixa època Huelva esdevenia l'empori espanyol de la mineria del coure sota el domini de grans empreses estrangeres i l'escola no sembla reflectir-ho. El mateix va succeir a l'estat d'Alcoi, que havia establert un taller de blanqueig i tintoreria, una classe de dibuix de teixits i pràctiques de tissatge i un taller especial per realitzar pràctiques en la fabricació de sabons, etc. AGA, lligall 6524 (Alcoi) i 6533 (Huelva).

posteriors. Aquesta organització va establir un model ideal d'equipament, consistent en un gabinet de física, un altre de mecànica, un laboratori de química, un museu industrial, un altre artístic, una biblioteca i els tallers de pràctiques corresponents. Tots aquests recursos eren recomanats per a totes les escoles, malgrat que la insuficiència de recursos econòmics va determinar que la majoria no pogués aplicar ni adequadament ni completament aquest model, que va restar circumscrit a l'escola de Madrid.

La creació de les escoles d'Arts i Indústries, el 1900, establia una nova divisió entre matèries (generals, especials i extraordinàries), encara que no es modificava el caire teoricopràctic dels ensenyaments. Convé destacar que, tot i que hom disposava la creació de tallers propis, els directors dels centres podien contactar amb tallers particulars per a la realització de les pràctiques, sempre que això no suposés una càrrega financera per a l'escola.⁶⁷ Aquest model formatiu no va variar substancialment en el pla de 1910, que separava les escoles d'Arts i Oficis i les Industrials.⁶⁸ Les primeres impartien ensenyaments més generals (ja que no s'ha d'oblidar que configuraven el nivell elemental), tot i que mantenien la combinació de matèries teòriques i pràctiques. En canvi, les assignatures de les escoles Industrials (peritatges) tenien un caràcter més especialitzat i pràctic. S'ha d'afegir, a més, que per primera vegada es va intentar el foment de la recerca als tallers i laboratoris de les escoles.⁶⁹

Entre finals del segle XIX i la dècada de 1920, les diferents escoles públiques d'Arts i Oficis i Industrials es van adaptar progressivament als programes establerts per la llei, si bé no totes van comptar amb els recursos suficients per muntar els tallers i laboratoris específics i no totes van impartir les mateixes especialitats. Tanmateix, l'equipament va anar millorant fins a la Dictadura de Primo de Rivera, quan es va regularitzar el panorama de la formació professional. El cas català és el més destacat pel que fa a l'impuls donat a la formació professional i a la recerca científica (laboratori general d'assaigs, etc.).⁷⁰

67. Reial Decret de 4 de gener de 1900, *Reglamento para las escuelas de Artes e Industrias*, capítol II, article 13è; MARTÍNEZ, *Boletín jurídico-administrativo...*, 1900, 12.

68. «Las Escuelas de Artes y Oficios tendrán como enseñanzas de carácter general las siguientes: Gramática castellana y Caligrafía, Aritmética y Geometría prácticas y Elementos de Construcción, Elementos de Mecánica, Física y Química, Dibujo lineal, Dibujo artístico, Modelado y Vaciado, Elementos de Historia del Arte. Podrían cursarse también en ellas enseñanzas de ampliación correspondientes al Peritaje Artístico industrial. Estas enseñanzas comprenderán: Composición decorativa (Pintura), Composición decorativa (Escultura), Concepto del Arte e Historia de las Artes decorativas, y las prácticas de Cerámica, Metalistería, Vidriería, Repujado, etc., etc., que convenga establecer en cada caso». Reial Decret de 16 de desembre de 1910, article 3r, 5-6.

69. El 1910 s'especifica que aquestes sales també podien ser emprades per investigadors aliens al centre que volguessin realitzar un treball, prèvia presentació d'una memòria sobre la investigació a realitzar. Reial Decret de 16 de desembre de 1910, article 8è, 10.

70. Una obra molt interessant sobre el panorama educatiu català entre 1914-1920 és *Mancomunitat de Catalunya. L'obra realitzada. Anys 1914-1923*, Barcelona, Arts Gràfiques, S. A., agost de 1923, 52; també A. GALI, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya, 1900-1936*, llibre IV: *Ensenyament tècnic-industrial i tècnic-manual o d'arts i oficis*, Barcelona, Fundació AG, 1981.

El model teoricopràctic es defineix totalment en la dècada de 1920. A més, des de 1928 l'orientació i selecció professional i el perfeccionament professional es van incloure, d'acord amb les tendències de l'època, dins de la formació professional. D'aquesta manera, al primer terç del segle xx es va produir una important homogeneïtzació dels estudis a les escoles públiques regulades.

Hom pot concloure, en primer lloc, que el model teoricopràctic es va imposar a la formació tècnica elemental i mitjana des dels inicis del darrer terç del segle xx. A més, aquesta orientació aplicada i pràctica es va incrementar a mesura que augmentava l'oferta de cursos nocturns per a obrers.

Una segona consideració és que l'aplicació d'aquest model formatiu va estar determinada principalment pels recursos dels centres, que, com ja s'ha apuntat, eren escassos. Una primera aproximació al pressupost de despeses de les escoles ens permet comprovar que el percentatge dedicat als tallers de pràctiques era petit. Tot i que encara està pendent una anàlisi més exhaustiva, el cas de Gijón mostra que només el 9% del pressupost es va assignar als tallers i les pràctiques el 1929, mentre que es destinava l'11% al material ordinari, docent i d'oficina.

Finalment, una qüestió essencial és dilucidar fins a quin punt l'ensenyament teoricopràctic es va adaptar a les demandes de la indústria, tant des d'una òptica nacional com des d'una perspectiva local. D'una banda, s'ha d'establir l'abast de l'especialització i de l'adequació de l'oferta educativa a les demandes de la indústria, que s'observa en algunes escoles des de l'últim terç del segle xx. D'altra banda, s'ha de veure si aquestes tendències van ser afavorides o obstaculitzades per la major homogeneïtat en especialitats i titulacions, que va culminar a la dècada de 1920.

Conclusions

La primera conclusió d'aquest treball és que la formació professional obrera es deixa a les mans de les corporacions locals des de mitjan segle xx. Això no obstant, des del darrer terç del segle, l'Estat va assumir certes quotes de participació en aquesta mena d'instrucció tècnica amb la creació de diversos centres estatals, mentre que d'altres s'adaptaven a les regulacions del ministeri, la qual cosa els permetrà rebre algunes subvencions. A més a més, es va incrementar l'esforç normatiu per tal d'homogeneïtzar l'ensenyament tècnic de nivell elemental i mitjà.

Un altre aspecte destacat és que aquests centres públics eren bàsicament competència de les administracions públiques locals, ajudades per entitats particulars d'àmbit local. Aquest fet va hipotecar aquest ensenyament en un doble sentit. Els escassos recursos d'aquests ens locals van determinar, d'una banda, la creació d'un reduït nombre de centres i, de l'altra, van limitar la capacitat i la qualitat dels existents.

Per tal de comprendre aquest plantejament s'ha de considerar l'abast de la despesa pública en educació. En primer lloc, entre mitjan segle xx i els primers anys vint del segle xx, el volum relatiu a la despesa de les administracions

locals amb prou feines es va modificar: es va mantenir al voltant del 17% de la despesa total. En segon lloc, l'Estat, l'Administració pública per excel·lència, va gastar molt poc en educació: de 1850 a 1892 l'1% de tota la seva despesa; el percentatge va augmentar des de llavors fins arribar al 5% en els anys vint i trenta del segle xx. Tanmateix, s'ha de tenir en compte, com ja hem assenyalat, que la formació professional no era competència de l'Estat. Així doncs, el fet decisiu eren els magres recursos de les hisendes locals, mancades d'autonomia fiscal i condemnades a una penúria crònica a causa del sistema fiscal vigent entre 1845 i 1925. Per tot això s'ha pogut sostenir que «*los servicios proporcionados por los ayuntamientos tuvieron que ser en general insuficientes*». Tot i que la resposta de les administracions locals a aquesta situació va ser la transferència de certes competències a l'Estat, això no va succeir en el cas de l'ensenyament professional elemental i mitjà.⁷¹

La segona conclusió és que la formació professional de nivell elemental i mitjà es va configurar clarament entre 1900-1910, ja que fins llavors l'oferta educativa d'aquest tipus d'ensenyaments havia quedat relegada als instituts i classes de dibuix de l'ensenyament primari, que no cobrien ni la quantitat ni la qualitat de la formació professional requerida per augmentar les habilitats dels obrers i quadres tècnics mitjans de la indústria. Les primeres escoles d'Arts i Oficis del darrer terç del xix van començar a definir un currículum més general per a obrers i un altre més específic per a perits, que es va consolidar clarament durant les primeres dècades del segle xx.

Tanmateix, tot i aquest procés legislatiu molt definit de concreció de les especialitats i els currículums de les escoles professionals, moltes escoles —principalment les de nivell elemental— només van assumir un tipus d'educació general per a joves i adults que tenien mancances a l'ensenyament primari, deslligant-se, per tant, del seu primer objectiu que era l'ensenyament tècnic.⁷² Des dels decrets de 1894-1895 es van crear cursos preparatoris i generals que tenien la funció de cobrir una educació bàsica abans d'entrar a les seccions més específiques. Aquests ensenyaments van ser els impartits per les escoles locals i provincials d'Arts i Oficis en els inicis. Quan els currículums es van professionalitzar més, a la dècada dels vint del segle xx, algunes escoles del Treball van incorporar seccions de preaprenentatge i seccions preparatòries que tenien la mateixa finalitat que els anteriors cursos bàsics.

Dins el procés de consolidació dels ensenyaments professionals, s'ha de remarcar, primer, que la separació entre els ensenyaments d'Arts i Oficis i els Industrials i l'èmfasi en els oficis mecànics van ser tardans. No va començar

71. C. GARCÍA i F. COMÍN, «Reforma liberal, centralismo y Haciendas municipales en el siglo XIX», *Hacienda Pública Española* 133, 1995, 81-106.

72. Això es veu molt clarament en el cas d'algunes escoles privades i de les primeres escoles d'Arts i Oficis, com per exemple algunes del País Basc: Tolosa, Baracaldo, Sestao, Santurce, Guernica, etc., que impartien matèries generals com aritmètica, geometria, escriptura i llengua, i com a ensenyament tècnic i pràctic el dibuix lineal. No tenien un currículum professional. DÁVILA, *Las escuelas de artes y oficios...*

fins a la creació de les seccions professionals a les escoles d'Arts i Oficis (1894-1895) i es va anar consolidant durant les primeres dècades del segle xx. D'altra banda, encara que el model teoricopràctic d'ensenyament es va definir aviat, aquest va dependre de l'equipament dels centres, que era escàs, atesa l'exigüitat dels recursos. Per tant, hi havia una capacitat limitada per desenvolupar un ensenyament pràctic de qualitat. L'adequació dels ensenyaments a la demanda industrial es va donar indiscutiblement en algunes escoles des de finals del xix, però encara se n'ha de determinar l'abast real.

Segon, que la culminació de la definició del model de formació professional estructurat en nivells, amb una clara orientació tecnicoindustrial i amb un sistema teoricopràctic d'instrucció no es va produir fins a la dècada de 1920 i la duració del model, més enllà del període que ens interessa, va ser remarcable.

Per acabar, es poden extreure dues consideracions finals. La primera és que la major part del segle xix es pot considerar perduda, ja que el període de major producció i coherència normativa no arrenca fins el 1886, de fet fins 1894-1895, per acabar el 1930. Això planteja la qüestió de l'impacte del retard de l'oferta en educació tècnica dels graus elemental i mitjà sobre l'economia i fins a quin punt aquesta mancança va poder ser compensada per la formació directa en el lloc de treball. Tot i que la insuficiència de l'oferta no va acabar amb el segle xix, l'anàlisi adquireix més complexitat al llarg del primer terç del segle xx, atesos els desenvolupaments legals i reals d'aquestes dècades.

La segona consideració és que la configuració d'un estat liberal de caràcter marcadament centralista es va traduir de manera ostensible en la legislació educativa. Tanmateix, com s'ha vist, la formació professional de grau elemental i mitjà va ser bàsicament una competència de les administracions locals. A més a més, en molts casos la normativa estatal permetia una certa flexibilitat pel que fa al desenvolupament de les especialitats i dels plans d'estudi. El marge era encara més important si considerem la rellevància que en aquest segment educatiu, especialment en el nivell elemental, tenia l'ensenyament no oficial. Per tant, s'haurà de veure si, malgrat l'escassetat crònica de recursos per part de l'administració local, aquesta flexibilitat i aquests marges van poder ser aprofitats per a desenvolupar iniciatives millor adaptades als requeriments locals i/o sectorials. Això també ens remet a la capacitat de resposta des de la societat civil.

Annex 1

QUADRE 1
Aportacions al Patronat de Formació Professional de Gijón el 1929
(quantitats liquidades)

Càrrec**	Aportacions*	
	Ptes.	%
Estat***	138.460,26	53,21
Ajuntament de Gijón	31.750	12,20
Ajuntaments del districte escolar	15.610	6,00
Diputació	60.581	23,28
Total Administració local****	107.941,07	41,48
Sector privat	1.686	0,65
Ingressos propis (drets matrícula, pràctiques)	12.126	4,66
Total	260.213,33	100

Font: AGA, lligall 9923, expedient 2.

* El total d'ingressos amb el saldo de l'any anterior és de: 263.451 ptes. Els percentatges no varien gaire perquè aquesta partida (saldo de l'any anterior) no és elevada (3.238 ptes.). La despesa del patronat per aquest any fou de 260.182 ptes.

** No s'ha tingut en compte el saldo de l'any anterior que pujava a 3.238 ptes. perquè seria un factor distorsionador ja que no és una aportació en si mateixa.

*** Relació de les aportacions de l'Estat el 1929: per a personal: 96.460,26 ptes.; per a material ordinari: 14.000 ptes.; per a la instal·lació de l'Escola del Treball: 10.000 ptes.; per a les obres de l'Escola Superior del Treball: 10.000 ptes.; per al taller de llauneria i fontaneria: 8.000 ptes.

**** Relació de les aportacions de la Diputació i els ajuntaments del districte el 1929: Diputació Provincial per la formació professional: 40.580,80 ptes.; Diputació Provincial per a l'orientació professional: 20.000 ptes.; Ajuntament Gijón: 31.749,96 ptes.; Ajuntament Villaviciosa: 2.071,20 ptes.; Ajuntament Llanes: 3.000 ptes.; Ajuntament Siero: 2.721 ptes.; Ajuntament Laviana: 1.036,50 ptes.; Ajuntament Langreo: 3.448 ptes.; Ajuntament Avilés: 1.464 ptes.; Ajuntament San Martín: 1.500 ptes.; Ajuntament Piloña: 1.832,15 ptes.

QUADRE 2

Aportacions al Patronat local de Formació Professional de Sant Sebastià el 1929 (quantitats liquidades)

<i>Aportacions*</i>		
<i>Càrrec**</i>	<i>Ptes.</i>	<i>%</i>
Estat	23.000	15,72
Ajuntament de Sant Sebastià	70.000	47,84
Ajuntaments del districte escolar	16.581,70	11,33
Diputació	32.000	21,87
Total Administració local	118.582	81,04
Ingressos propis (matriculació)	4.750	3,25
Total	146.332	100

Font: AGA, lligall 9908, carpeta 13.

* El total d'ingressos amb el saldo de l'any anterior és de: 160.243 ptes. En aquest cas, aquesta partida (existència en compte corrent) puja a: 13.912 ptes. i per això els percentatges totals varien una mica: Administració local 74%, Estat 14%, Drets matrícula 3%, Existència en compte corrent 9%. La despesa total del patronat en aquest any fou de 136.133 ptes.

** No s'ha comptabilitzat el diner existent d'anys anteriors perquè pot ser un factor distorsionador ja que no és una aportació en si mateixa.

QUADRE 3

Mitjana d'aportacions (quantitats totals i %) al Patronat local de FP de La Felguera (Astúries) entre 1930-1935

<i>Aportacions 1930-1935*</i>		
<i>Càrrec**</i>	<i>Ptes.</i>	<i>%</i>
Estat	6.429,78	15,75
Municipi	15.985	28,86
Diputació	14.315	25,84
Total Administració local	30.300,01	54,29
Sector privat***	18.663,13	29,96
Total	55.392,92	100

Font: AGA, lligall 9922, carpeta 1.

* La mitjana total d'ingressos amb els saldos d'anys anteriors puja a: 64.274 ptes. Els percentatges quedarien d'aquesta manera: Administració local 47%, Estat 10%, Entitats privades 29%, Saldo d'anys anteriors 14%.

** No s'ha tingut en compte el saldo d'anys anteriors perquè seria un factor distorsionador ja que no és una aportació en si mateixa.

*** Aquestes institucions privades eren: la Societat Metal·lúrgica Duro-Felguera, La Felguera Industrial, la Fàbrica de Rajoles Refractaris i el Banc Asturià d'Indústria i Comerç.

QUADRE 4
Aportacions a l'Escola Industrial i d'Arts i Oficis de Sabadell el 1929
(quantitats pressupostades)

<i>Aportacions*</i>		
<i>Càrrec</i>	<i>Ptes.</i>	<i>%</i>
Ajuntament de Sabadell	10.000	9,79
Diputació provincial	7.500	7,34
Arbitris**	76.500	74,86
Total Administració local	94.000	91,99
Sector privat***	5.685	5,56
Altres****	2.500	2,45
Total	102.185	100

Font: AGA, lligall 9908, carpeta 29.

* La despesa total de l'escola d'aquest any fou de 102.065 ptes.

** Es refereixen a la Inspección Industrial i a l'arbitri de Canalones y Desagües.

*** Aquesta quantitat es correspon amb la suma de les aportacions de les següents entitats privades: l'Associació de Fabricants de Teixits de Llana, la Cambra de Comerç i Indústria, el Gremi de Fabricants, la Caixa de Pensions i d'Estalvis, la Cambra de Directors i Auxiliars de la Indústria tèxtil i la Cambra Oficial Agrícola.

**** Aquesta quantitat es correspon amb el capítol de Eventuales e imprevistos.

Annex 2

QUADRE 1

Despeses del Patronat local de Formació Professional de Gijón el 1929
(quantitats liquidades)*

<i>Despeses amb càrrec de l'Estat</i>	<i>Ptes.</i>	<i>%</i>
Sous personal	96.460,26	37,07
Material ordinari i tallers	14.000	5,38
Instal·lació Escola	10.000	3,84
Obres EST	10.000	3,84
Taller llauneria/fontaneria	8.000	3,07
Total despeses EST	138.460,26	53,22
<i>Despeses amb càrrec de la Junta de Patronat</i>		
Sous personal	41.486,56	15,95
Despeses junta	950	0,37
Despeses desplaçaments i inspecció	1.893	0,73
Beques	15.856,56	6,09
Premis	1.890	0,73
Oficina-lab. orientació professional	20.000	7,69
Obres i reparacions	2.617,34	1,01
Enllumenat i força	1.185,72	0,46
Calefacció	1.692,70	0,65
Neteja	1.117,54	0,43
Material oficina	4.293,40	1,65
Biblioteca	497,75	0,19
Mobles i estris	1.009,85	0,39
Material docent	5.372,49	2,06
Material tallers	10.253,50	3,94
Pràctiques taller	4.928,05	1,89
Material d'orientació professional	6.677,55	2,57
Total despeses EET	121.722,01	46,78
Total despeses	260.182,27	100,00

Font: AGA, lligall 9923, expedient 2.

* El total d'ingressos (amb les existències de l'any anterior) fou de 263.451 ptes.

EST: Escola Superior de Treball.

EET: Escola Elemental de Treball.